

разностороннее раскрытие аспектов проектирования и развития градостроительных систем, а также отечественные законодательные документы и нормативы, касающиеся проблематики архитектурно-градостроительного проектирования учреждений здравоохранения. На этой основе предложено определение "система детских лечебных комплексов", ее составляющих элементов, определено их место в системе здравоохранения и в общей градостроительной системе. Система детских лечебных комплексов – иерархически подчиненная совокупность зданий здравоохранения с отдельными земельными территориальными участками детских лечебных учреждений, объединенных в лечебные комплексы, кластеры, территориальные госпитальные округа, функционально и планировочно связанные между собой с учетом зон

влияния, размещенных в определенных структурных элементах жилой зоны (жилой группы, микрорайона, жилого района, города, региона) с целью обеспечения первичного, вторичного и третичного уровней оказания медицинской помощи детскому населению. Актуальность темы исследования связана с реформой здравоохранения, которая сейчас активно набирает обороты в нашей стране. Реформаторские процессы, к сожалению, не основываются на необходимых и современных профессиональных исследованиях со стороны архитектурно-градостроительных ученых и вопросы системной архитектурно-градостроительной организации учреждений здравоохранения Украины остаются открытыми и нуждающимися решения.

Ключевые слова: архитектурно-градостроительная система, система здравоохранения, научные исследования, учреждения здравоохранения, лечебные комплексы, сеть.

DOI: 10.29295/2311-7257-2019-95-1-18-24
УДК 72.01:719

Заворіна А.А.

*Харківський національний університет будівництва та архітектури
(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: birbidonka@gmail.com;
orcid.org/0000-0002-1623-5774)*

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ НА ПРИКЛАДІ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ ВОВЧАНСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено основні проблеми ідентифікації архітектурної культурної спадщини. Проведено аналіз публікацій, що розглядають окремі цієї проблеми. Запропоновано використовувати процес історико-культурної ідентифікації, як спосіб виявлення, фіксації та класифікації архітектурних об'єктів культурної спадщини. Важливим етапом є упорядкування інформації та створення єдиної інформаційної бази. У статті наведений приклад історико-культурної ідентифікації нещодавно виявлених будівель окремої типологічної групи пам'яток шкіл Полтавщини та порівняння із схожою групою об'єктів Харківщини, що співпадає за функцією та періодом будівництва.

Ключові слова: архітектурний об'єкт культурної спадщини, ідентифікація, історико-культурні дослідження, земські школи, нормативно-правова база.

Вступ. У світовій історії регулярно зустрічаються приклади циклічно зростаючого інтересу суспільства до його історії, до національної та культурної спадщини. В умовах переосмислення надбань української культури, визначення пріоритетів та нових шляхів розвитку у XXI ст., особливо важливими є пам'яткоохоронні дослідження та їх практичне застосування. Значний та неповторний шар української спад-

щини складають пам'ятки архітектури, археології, історії та культури, що є невід'ємною частиною духовного надбання народу. Такі об'єкти виконують важливу роль соціокультурних орієнтирів, надають теперішнім та майбутнім поколінням можливість відстежувати та вивчати етапи розвитку та тенденції у суспільстві, а також аналізувати позитивну та негативну динаміку відношення в різноманітних сферах життя та діяльності соціуму.

Актуальність. По відношенню до об'єктів культурної спадщини протягом останніх десятиліть було проведено значні всебічні дослідження. Було розроблено програми та концепції зі збереження та актуалізації культурної спадщини. Однак, у пам'яткоохоронній сфері виділилися ряд проблем, до яких відносяться: відсутність загальної інформаційної бази, що б містила необхідні дані стосовно об'єктів культурної спадщини; низький рівень поінформованості суспільства та відсутність зворотного зв'язку з населенням; недоопрацьованість нормативно-правової бази України, нечіткість термінів та понять, як наслідок – недотримання режимів використання охороняємих та прилеглих територій, порушення порядку використання пам'яток архітектури. Ці та інші проблеми висвітлені у статті-огляді сучасної преси «Актуалізація національної культурної спадщини, як частини загальноєвропейського надбання та сучасний стан пам'яткоохоронної справи в Україні» Шлепакової Т. Н. [1]. Наведені вище проблеми враховані та запропоновані шляхи їх розв'язання у «Концепції державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини на 2018-2025 роки», що була розроблена Міністерством культури України. Основною метою даної концепції визначено «створення ефективної системи захисту культурної спадщини в державі, виявлення, використання її економічного, культурно-просвітницького, туристичного та іншого потенціалу та забезпечення провадження комплексної, послідовної та скоординованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань із її реалізації» [2].

Можемо виділити три напрямки реалізації цілей та задач зазначеної концепції:

- формування фундаментальної інформаційної бази об'єктів нерухомої культурної спадщини України, включаючи регіональну, видову, типологічну та інші подібні класифікації;
- популяризація спадщини, шляхом включення об'єктів у національні та міжнародні туристичні маршрути; підвищення рівня поінформованості дітей

та молоді; розробка та випуск пізнавальної літератури, що інформує громадськість стосовно історії, стану та шляхів збереження спадщини; розміщення інформаційних дошок на пам'ятках архітектури та інших цінних об'єктах; розміщення інформації у соціальних мережах та на порталах новин;

- розробка та впровадження загальних методологічних основ у пам'яткоохоронній сфері шляхом модернізації термінологічної та нормативно-правової бази; розробка методики загальних розгорнутих критеріїв оцінки об'єктів культурної спадщини; удосконалення методики охорони і контролю стану об'єктів культурної спадщини.

Напрямки реалізації запропонованої державної концепції також отримали відображення у раніше запропонованому автором процесі ідентифікації архітектурного об'єкту культурної спадщини [3]. Актуальність запропонованої моделі ідентифікації зумовлена відсутністю послідовного процесу актуалізації об'єктів спадщини у сучасній пам'яткоохоронній сфері. У запропонований процес входить три етапи:

- історико-культурна ідентифікація;
- соціокультурна ідентифікація;
- нормативно-правова ідентифікація.

Термін *історико-культурна ідентифікація* можна визначити, як процес виявлення, фіксування (тобто ототожнення) об'єкта із масивом інформації про нього) та класифікації архітектурних об'єктів культурної спадщини. Цей процес спирається на матеріали з виявлення та комплексної оцінки спадщини спеціалістами у галузі дослідження та збереження об'єктів культурної спадщини.

Термін *соціокультурна ідентифікація* архітектурного об'єкта культурної спадщини можна визначити, як процес соціальної адаптації об'єкта до сучасних соціокультурних умов і визнання виявленої соціокультурної цінності за допомогою популяризації об'єкта культурної спадщини.

Визначення *нормативно-правової ідентифікації* міститься в документі «Методика грошової оцінки пам'ятки»: нормативно-правова ідентифікація пам'ятки та

пов'язаних із нею прав – це процедура встановлення відповідності об'єкту оцінки критеріям наявної нормативної документації: оцінці ресурсної складової об'єкту нерухомості згідно ринкових умов; визначення режимів використання територій пам'ятки, та її охоронних зон. [4].

Етап історико-культурної ідентифікації є початковою і обов'язковою стадією процесу актуалізації та включення об'єкта культурної спадщини в міське середовище.

Цілі і завдання статті. Метою даного дослідження є виявлення та аналіз процесу історико-культурної ідентифікації типологічної групи архітектурних об'єктів – будівель шкіл, реалізованих на території харківського навчального округу на початку ХХ століття.

Завдання статті:

– розглянути процес ідентифікації на прикладі групи об'єктів шкіл, включених до реєстру пам'яток України місцевого значення в 2018 р., побудованих за типовими проектами Опанаса Сластіона на території Полтавської області з 1905 по 1915 роки;

– провести порівняльний аналіз зазначених об'єктів з групою будівель, що збігаються за типологією та періодом будівництва – земські школи Вовчанського району, з метою виявлення принципів історико-культурної ідентифікації.

Матеріали і методи дослідження. У другій половині ХІХ ст. територіальне управління на Україні було розділено між губерніями і генерал-губернаторствами. В зв'язку з кризою в Російській Імперії були проведені соціально-політичні реформи: судова, військова, освітня, земська, сільська. Серед інших, достатній вплив на розвиток суспільства на території України здійснила земська реформа, введена «Положенням про земські, губернські і повітові установи» від 1 січня 1864 року. Земства і повіти були введені в шести губерніях України з дев'яти. Основними напрямками в їх діяльності стали: освітня, виховна та просвітницька робота [5]. Земства були уповноважені влаштовувати в селах початкові, а пізніше й середні професійні школи, забезпечувати матеріальне утримання, видавати платню вчителям. Спочатку під

школи пристосовували вже існуючі сільські будівлі, і часто вони були не призначені для ведення навчального процесу [6]. У зв'язку з цим, наприкінці 80-х років ХІХ ст. лікарями Харківської губернії були розроблені санітарно-гігієнічні рекомендації для проектування земських шкіл [7]. На підставі таких рекомендацій в 1898 році на Харківських Губернських зборах були затверджені «Правила шкільного будівництва», котрі включали санітарні норми, оптимальні пропорції приміщень, співвідношення площі віконних прорізів до площі підлоги, мінімальний обсяг повітря на кожного учня [8]. Таким чином, можна зазначити, що на початку ХХ ст. на північному сході України активізувалося будівництво земських шкіл за типовими проектами. В останні роки помітно зросла кількість виявлених об'єктів даної типологічної групи, які фахівці відносять до об'єктів архітектурної культурної спадщини.

Усім об'єктам потрібно пройти обов'язкову процедуру ідентифікації, яка включає:

- першочергове натурне обстеження об'єктів та їх фіксацію в памятоохоронній документації з пропозиціями щодо внесення їх у перелік пам'яток культурної спадщини;
- популяризацію об'єктів у засобах масової інформації з метою актуалізації цінності, виявлення громадської зацікавленості, що є головною умовою збереження спадщини;
- експертну оцінку низки спеціалістів для розробки професійних висновків спираючись на аналіз юридичних аспектів (правові питання), економічних (грошова оцінка), архітектурних, мистецтвознавчих (історико-архітектурна довідка), інженерних (акт обстеження технічного стану). На базі цих досліджень складається паспорт на пам'ятник культурної спадщини.

В процесі ідентифікації шкіл, побудованих на початку ХХ ст. у Полтавській губернії, визначено достатність ступеня вивченості зазначених об'єктів. Підтверджено історичну та архітектурну цінність у історичних та архітектурних виданнях,

краєзнавчій літературі. Згадки про ці земські школи можна зустріти в роботах дослідників В. Е. Ясієвіча [9], В.В. Чепелика, в його докладній монографії «Український архітектурний модерн» [10]. У 2007 році в книзі В. М. Ханко «Полтавщина: плин мистецтва, діячі: мистецтвознавчі праці» виходить стаття «Мініакадемії освіти Опанаса Сластьона», в якій вперше можна зустріти впорядковану інформацію щодо запропонованих об'єктів [11]. Через деякий час також виходить ряд статей, присвячених вивченню окремих аспектів, пов'язаних з історією будівництва Лохвицьких шкіл [12]. За даними із засобів масової інформації, починаючи з 2008 року, перший заступник голови Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Ольга Герасим'юк, стала активно привертати увагу громадськості до проблеми руйнування цінних об'єктів спадщини – земських шкіл [13]. Також, починаючи з 2015 року в Полтавській області, був запущений проект під назвою «Школи Лохвицького земства» зі збереження спадщини традиційної української архітектури. Виявлено, що в період з 1910 по 1917 роки близько 60 будинків шкіл було збудовано в районах Полтавської області за проектами художника і архітектора Опанаса Сластьона. Результатом прискіпливої і наполегливої праці групи архітекторів, зокрема архітектурної майстерні Івана Бикова, київського архітектора-реставратора Анатолія Ізотова, істориків та громадських діячів, стало те, що в квітні 2018 року 34 будівлі шкіл були внесені в реєстр пам'яток місцевого значення з перспективою включення в реєстр національної спадщини (рис. 1). Проект «Школи Лохвицького земства» викликав великий інтерес як серед місцевих жителів населених пунктів, де були розташовані об'єкти, так і серед представників органів управління та архітекторів-істориків Києва, Полтави, Харкова.

Згідно з висновками експертів, будівлі шкіл представляють значну історико-культурну цінність. Школи Лохвицького земства за проектами Опанаса Сластьона – це унікальна група будівель, яка включає найбільшу кількість об'єктів, виконаних за

типовими проектами ХХ століття. Вони представляють значний доробок спадщини стильового напрямку традиційного українського модерну.

Рис. 1. Ескіз фасаду будівлі школи. Автор О. Сластьон

Дослідниками останніх років на території Харківської області виявлено низку об'єктів, які відносяться до типологічної групи учбових закладів, створених на початку ХХ ст. У літературних джерелах ми знаходимо дані про те, що замовником будівництва земських шкіл у Вовчанському повіті був Василь Григорович Колокольцов, який з 1897 року був головою Вовчанської земської управи. Під управлінням Колокольцова спостерігалася стрімке економічне і культурне зростання в Вовчанському повіті. Будувалися церкви, лікарні, школи, кінно-поштові та телеграфні станції, споруджувалися дороги і мости [16].

З літературних джерел ми можемо отримати інформацію про те, що харківський архітектор К. Н Жуков, автор проектів фасадів одного з кращих прикладів української традиційної архітектури – будівлі Харківського художнього училища (1912 г.), спільно з інженером Вовчанського повіту, Г. І. Харламовим в період з 1908 по 1912 роки, працювали на території Вовчанського повіту над проектами земських шкіл і за їхніми проектами було побудовано близько 20 будівель [15].

У колекції Вовчанського краєзнавчого музею зберігся альбом типових проектів будівель шкіл (рис.2) [14]. Проект семикомплектної двоповерхової школи, що має очевидну подібність з будівлею Харківського художнього училища, був реалізований. На другому поверсі в 1913 році був відкритий археологічний краєзнавчий

музей. Історія, походження і художні особливості цього втраченого об'єкта докладно розглядається в статті Д. Вітченко [15].

Проте, на сьогоднішній день, в місті Вовчанську і найближчих селах налічується 7 шкіл, споруджених за типовими проектами Жукова і Харламова (рис. 3-9).

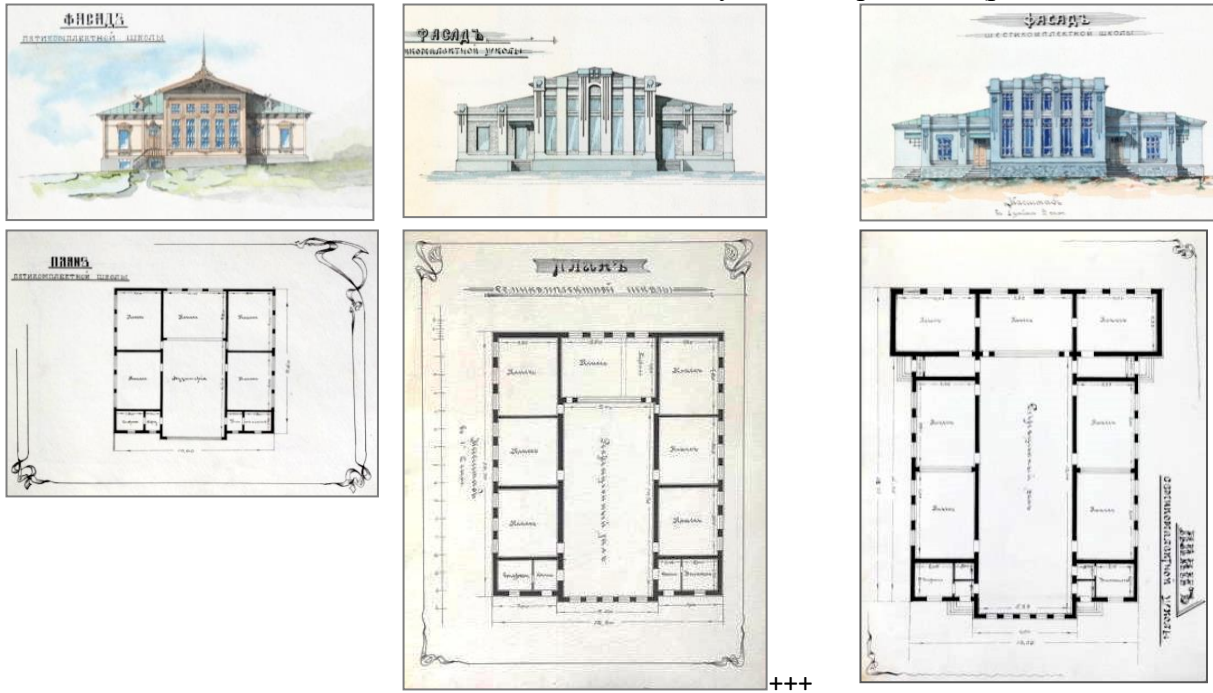

Рис.2. Ескізи креслень фасадів та планів будівель шкіл Вовчанського повіту, вик. Г. І. Харламов, К. Н. Жуков.

Рис. 3. Вовчанська міська загальноосвітня школа № 3.

Рис. 4. Вовчанська міська загальноосвітня школа № 4.

Рис. 9. Вовчансько-хуторянська сільська загальноосвітня школа. с. Вовчанські Хутора

Рис. 5. Вовчанська міська загальноосвітня школа № 6.

Рис. 6. Новоолександрівська сільська загальноосвітня школа

Рис. 7. Вовчанська міська загальноосвітня школа № 4.

Рис. 8. Волохівська сільська загальноосвітня школа.

Серед цих проектів, розглядаються варіанти планувань двох -, трьох -, п'яти -, шести - і семикомплектних шкіл. Схема планування запропонованих проектів – анфіладна. Навчальні класи розташовані навколо центрального об'єму. Центральна зала мала змінну функцію: від залу для спортивних занять, до залу для виступів і театралізованих вистав. В таких випадках в торці була передбачена пересувна перегородка, за допомогою якої відкривалася невелика сцена. На сьогоднішній день така функція втрачена, в торцях обладнані підсобні і господарські приміщення. Рішення фасадів частково змінено. Це пов'язано з реконструкцією будівель у післявоєнні роки. Внаслідок, фронтони чотирьох

об'єктів шкіл, з семи збережених, були перебудовані в 50х роках. Реконструкція фронтонів і дахів привела до зміни фронтальних силуетів будівель. На всіх збережених об'єктах, відповідно до проектів, схоже розташування і членування віконних прорізів а також розташування вхідних груп. Незначні відмінності спостерігаються в оформленні фасадів. Нечисленні декоративні елементи можна віднести до напряму модерну, однак симетрична організація фасадів з пілястрами та фронтонами є відлуннями неокласицизму. Змішання стилів було характерною рисою провінційної архітектури України 1900х-1910х років. Фасад однієї зі шкіл в селі Новоолександрівка відрізняється від інших об'єктів (рис. 6). Він виконаний в стилі, наближеному до українського бароко. Це найімовірніше викликано тим, що будівля від початку зводилася для церковно-парафіяльної школи і цей стильовий напрям був поширений в церковному будівництві регіону в даний період. Всі будівлі шкіл зберегли первісну функцію і представляють собою значущі об'єкти для історії і культури регіону.

Висновки. Запропонований процес ідентифікації об'єктів культурної спадщини може стати дієвим механізмом виявлення культурної, архітектурної та історичної цінності об'єктів, з подальшим включення їх до реєстрів спадщини місцевого та національного значення. У статті запропонований підхід до реалізації деяких завдань «Концепції державної політики реформування сфери охорони нерухокої культурної спадщини на 2018-2025 роки».

Процес ідентифікації об'єктів культурної спадщини є невід'ємною частиною актуалізації архітектурної спадщини та розглядається, як першочергове завдання до створення фундаментальної інформаційної бази об'єктів нерухокої культурної спадщини України. Історико-культурна ідентифікація розкриває потенціал виявлених об'єктів і надає інформацію для подальшої наукової, реставраційної та культурно-просвітницької роботи з об'єктами нерухокої культурної спадщини.

У статті наведений приклад аналізу, класифікації та узагальнення матеріалу

стосовно групи об'єктів певної функції та періоду. Останнім часом загальна тенденція на Україні до вивчення і збереження культурної спадщини, досвід проекту «Школи Лохвицького земства» а також велика кількість громадських організацій, які займаються популяризацією культурної спадщини дають надію на позитивні перетворення в пам'яткоохоронній галузі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шлепакова Т. Л. Актуалізація національної культурної спадщини як частини загальноєвропейського надбання та сучасний стан пам'яткоохоронної справи в Україні: Оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2014-2015 рр. / Т. Л. Шлепакова, Мін-во культури України, Нац. Парламентська бібліотека України, Інформ. центр з питань культури та мистецтва. – Вип. 12/5. – К., 2015. – С. 2-26.
2. «Концепція державної політики Реформування сфери охорони нерухокої культурної спадщини» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245358162
3. Черкасова К. Т., Заворіна А. А. Інноваційні підходи у соціокультурній ідентифікації архітектурного об'єкта культурної спадщини. / Черкасова К. Т., Заворіна А. А. // Науковий вісник будівництва, №3 (93), Харків: ХНУБА, 2018.– с. 5-10.
4. Постанова КМУ від 26 вересня 2002 р., N 1447 «Про затвердження Методики грошової оцінки пам'яток. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1447-2002-%D0%BF>
5. Гуз А.М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864 - 1914 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / А.М. Гуз; Київський університет імені Тараса Шевченка, 1997. – 16 с.
6. Кікто С. Становлення земських навчальних закладів Полтавщини (кінець XIX –початок XX століть). / Кікто З. // Педагогічні науки. - 2012. – Вип. 2. – С. 140-145. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pena_2012_2_26.pdf
7. Жуков С.М. Санітарно-гігієнічний стан земських шкіл та його вплив на здоров'я учнів та вчителів у другій половині XIX – на початку XX ст. (На прикладі Харківської губернії). / Жуков С.М. // Вісник Харківського національного університету імені

- В.Н. Каразіна: зб. наук. пр. - Х., 2011 року. – №10: Сер. Історія. - Вип. 44. – Спеціальний випуск. – С. 96 - 105.
8. Жук В.Н. Наш рідний край: з історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період [збірник] / В.М. Жук, Т.П. Пустовіт. - Полтава, 1991. - №12. - 87 с.
 9. Ясієвич В.С. Архітектура України на рубежі XIX - XX століття / Ясієвич В.С. - К.: Будівельник, 1988. - 184 с.
 10. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. / Упорядник З. В. Мойсеєнко-Чепелик. - К.: КНУБА, 2000. - 378 с.: іл.
 11. Ханко В. М. Полтавщина: плин мистецтва, діячі: мистецтвознавчі праці. - Київ: Видавець Остап Ханко, 2007. – 512 с. (Мініакадемії освіти Опанаса Сластьона – С. (200 - 214).
 12. Макуха О.В. Засоби архітектурно-художньої виразності земських шкіл Полтавщини / О.В. Макуха // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К., КНУБА, 2015. – Вип. 40. – с. 64-68. <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PolNTU/435>
 13. Школи Лохвицького Земства мають Шанс Потрапити До Списку Світової Спащини ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://tourist.pl.ua/2016/11/shkoly-lohvytskogo-zemstva-yunesko>
 14. Харламов Г.І. Альбом шкільних будівель Вовчанського земства Харьковской губ. / Уклад Г.І. Харламов - 1908 р.– 25 арк. (Ватман, туш, акварель).– Вовчанській історико-краснознавчий музей.
 15. Вітченко Д.М. Актуалізація архаїчних форм традиційного зодчества України в проєкті школи К. М. Жукова в м. Вовчанськ / Д.М. Вітченко // Науковий погляд в майбутнє. – 2016, № 1 (8), – с. 41-47.
 16. Захаров І. І. Вовчанськ і Вовчанський район: Від століття до століття. / І.І. Захаров. – Харків: РВП «Оригінал», 1999. - 240с.: іл.

Заворина А. А. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА ПРИМЕРЕ ЗЕМСКИХ ШКОЛ ВОЛЧАНСКОГО РАЙОНА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены основные проблемы идентификации архитектурных объектов культурного наследия. Проведен анализ публикаций, которые обращают внимание на отдельные аспекты и этой проблемы. Автором предложено использовать процесс историко-культурной идентификации, как способ выявления, фиксации и классификации архитектурных объектов культурного наследия. В статье приведен пример историко-культурной идентификации выявленных зданий определенной типологической группы школ Полтавщины и сравнение со схожей группой объектов Харьковщины, совпадающих по функции и периоду строительства.

Ключевые слова: архитектурный объект культурного наследия, идентификация, историко-культурные исследования, земские школы, нормативно-правовая база.

Zavorina A. A. HISTORIC CULTURAL IDENTIFICATION AT THE EXAMPLE OF LOCAL VILLAGE SCHOOLS OF VOLCHANSKI AREA IN KHARKIVSKA REGION. The article reflects the main problems of identification of architectural heritage objects. The analysis of publications, that focus on certain aspects and ways of solving the existing problems took place. The author suggests to use the process of identification of cultural heritage objects, mainly the process of historic cultural identification, as one of the means of defining, fixating and classifying architectural objects of cultural heritage. In the article, an example was made of historic cultural identification of a group of school buildings and those were compared to a similar group of objects, matching from the point of function and erecting period, but not so thoroughly studied at the present moment.

Key words: architectural object of cultural heritage, identification, historic cultural studies, local village schools, regulatory legal base.